

Т.Л.ВІЛКУЛ *

ДЖЕРЕЛА СТАТТІ НОВГОРОДСЬКОГО ПЕРШОГО ЛІТОПИСУ 6428 р. ТА «ПОВІСТІ ВРЕМЕННИХ ЛІТ» 6449 р. ПРО ПОХІД РУСИ НА КОНСТАНТИНОПОЛЬ

Похід русі на Константинополь 941 р. відображений у кількох джерелах. Зокрема, у Початковому літописі («Повісті временних літ») під вірним 6449/941 р., і в Новгородському першому літописі молодшої редакції та кількох коміляціях кола «Хронографа по великому ізложенію» – під 6428/920 р. Видатний учений О.Шахматов запропонував пояснення для розбіжностей у датуванні та вписав цей сюжет у створену ним теорію, де обидві хроніки мають спільне ядро, на яке вплинув хронограф. Згідно з його концепцією, «ПВЛ» фактично є не «початковим», а вторинним стосовно до Новгородського літопису. Текстологічний аналіз скомплікований, оскільки в основу всіх повідомлень покладено текст «Хроніки» Георгія Амартола, і версії часом відрізняються одна від одної дрібними деталями. Утім, зіставлення всіх даних дозволяє відновити картину взаємин текстів. Виявляється, що в Новгородському першому літописі проведена контамінація фрагментів «Хронографа по великому ізложенію» та окремих запозичень власне з «ПВЛ», а відтак, новгородський літопис виник пізніше за свої джерела.

Ключові слова: Русь, середньовічні літописи та хроніки, «Повість временних літ», текстологія, історія середніх віків.

Головним джерелом повідомлення Новгородського першого літопису молодшої редакції (далі – НПЛ мл) під 6428/920 р. про похід русі на Константинополь¹ вважають «Хронограф по великому ізложенію» («ХВІ»), що складається переважно із цитат та переказу «Хроніки» Георгія Амартола². Запозичення з «ХВІ», разом з додатковими джерелами та здогадами літописця³ нібито призвели до утворення статті у тому вигляді, як вона дійшла до нас. Паралельними до НПЛ мл є відомості «Повісті временних літ» («ПВЛ»),

* Вілкул Тетяна Леонідівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, сектор досліджень з історії Київської Русі
E-mail: t-vilkul-1@yandex.ru

¹ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва; Ленинград, 1950. – С.107–108 (далі посилання на це видання: Новг.Д).

² Видання: *Истрин В.М.* Книги временных и образных Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. – Т.1: Текст. – Петроград, 1920. – С.567 (у новій публікації: *Матвеев В., Щеголева Л.* Книги временные и образные Георгия Монаха. – Т.1. – Ч.1–2. – Москва, 2006, – відзначено пагінацію В.Істрина). Далі посилання на сторінки та рядки видання Істрина за схемою: Ам.567, Ам.567.26–31.

³ Аналіз джерел й обґрунтоване припущення про додумування літописцем: *Шахматов А.А.* Начальный Киевский летописный свод и его источники // Юбилейный сборник в честь Всеволода Федоровича Миллера, изданный его учениками и почитателями. – Москва, 1900. – С.1–9 [*Шахматов А.А.* История русского летописания. – Т.1. – Кн.2. – Санкт-Петербург, 2003. – С.175–184, зокр., с.182]; *Шахматов А.А.* Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Санкт-Петербург, 1908 [*Шахматов А.А.* История русского летописания. – Т.1. – Кн.1. – Санкт-Петербург, 2002. – С.84]; *Творогов О.В.* Повесть временных лет и Начальный свод (текстологический комментарий) // Труды Отдела древнерусской литературы (далі – ТОДРЛ). – Т.30. – 1976. – С. 20.

вміщені під 6449/941 р.⁴, де припускають вплив повного слов'янського перекладу Амартола. Йдеться про один і той самий похід русі, але інформація двох давньоруських зводів відрізняється хронологічно й змістовно, відмінні безпосередні джерела.

Не так багато спільного має загальна композиція літописних зводів. В обох літописах маємо недатовану частину, «Введення» чи «Передмову», за чим починається хронологічний відлік. У «ПВЛ» перша стаття – 6360/852 р., у НПЛ мл – 6362/854 р. У «ПВЛ» фіксується велика кількість річних записів за кінець IX – першу половину X ст. Князі Олег та Ігор виступають переважно як окремі володарі⁵: у «ПВЛ» військові походи й мирна діяльність Олега пов'язані з 6390–6420/882–912 рр., Ігоря – з 6421–6453/913–945 рр. Відповідно, їх правління розведене у часі й князювання Ігоря настає після Олегового. У НПЛ мл просторий запис 6362 р. увібрив події від Кия, Щека та Хорива до Олега, який виконує роль «воеводи» Ігоря. Безпосередньо до нього прилягає стаття 6428 р. про похід русі, продовжена 6429 р. – зборами, та 6430 р. – походом Олега. Специфіку усієї цієї частини НПЛ мл також пояснюють впливом «ХВІ». Натомість «ПВЛ» вважається багатошаровим утворенням: спільні з НПЛ мл фрагменти тексту нібито належать укладачеві Початкового зводу 1093?/1095? р.⁶, додаткові, зроблені рукою автора 1110-х рр. У аналізі хронографічних джерел виходять із того, що на спільний текст літописів вплинув «ХВІ», а у «ПВЛ» використано ще повний переклад Амартола. З цього випливає, що в НПЛ мл картина хронографічних запозичень має бути простою (тільки з «ХВІ»), тоді як у «ПВЛ» уявляється складною – уривки з хронографа ніби «нарошені» цитатами повного перекладу Амартола.

Ті спостереження й уточнення, які автору цієї статті вдалося вивести з порівняння раннього літописання та хронографії, дозволяють стверджувати, що сліди «ХВІ» надійно простежуються з XIV ст., а НПЛ мл не може претендувати на роль зводу, що захвав пам'ятку старшу за «ПВЛ»⁷. Є підстави вважати

⁴ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.1: Лаврентьевская летопись. – Москва, 1997. – Стп.44–45 (далі посилаю на Лаврентіївський літопис за схемою: 44–45Л); The *Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis*. Ed. by Donald Ostrowski [Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Vol.X]. – P.1. – Cambr., Mass., 2003. – P.251–260.

⁵ За винятком 6587/879, 6390/882 та 6411/903 рр., де Олега зображено опікуном малолітнього Ігоря. Див.: 22–23Л, 29Л.

⁶ У своїх ранніх працях А.А.Шахматов ухилився від датування Початкового зводу, згодом прийняв дату 1093 р.: *Шахматов А.А.* Предисловие к Начальному Киевскому своду и Несторова летопись // *Известия Отделения русского языка и словестности* (далі – ИОРЯС). – Т.13. – Кн.1. – Санкт-Петербург, 1908. – С.213–270 [*Шахматов А.А.* История русского летописания... – Т.1. – Кн.2. – С.380–412, зокр. с.387]; *Шахматов А.А.* Разыскания... – С.21. У деяких сучасних роботах бачимо невизначеність або спроби пізнішого датування (напр., *Михеев С.М.* Кто писал «Повесть временных лет»? – Москва, 2011. – С.214–215: Початковий звід віднесений до 1115 р., «ПВЛ» – 1116 р.).

⁷ *Вілкул Т. Л.* 1) Новгородская первая летопись и Начальный свод // *Palaeoslavica*. – XI. – Cambr., Mass., 2003. – P.5–35; 2) Повесть временных лет и Хронограф // *Palaeoslavica*. – XV. – №2. – Cambr., Mass., 2007. – P.56–116; 3) Походження хронографічних джерел Початкового літопису: Пункт відліку – «Хронограф за великим викладом» // *Український історичний журнал*. – 2014. – №1. – С.200–232; 4) Древнеславянский перевод Хроники Георгия Амартола в Повести временных лет и Новгородской первой летописи младшего извода // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. – 2014. – №2(56). – С.5–14; 5) «В лето 6360. Поча прозывати ся Руская земля...» Початкові статті «Повісті временних літ» та Новгородського літопису // *Князя доба: історія і культура* / Відп. ред. В.Александрович. – Вип.8. – Л., 2014. – С.73–104.

новгородський літопис пізньосередньовічною переробкою «ПВЛ» та певних додаткових текстів, серед яких пам'ятки «родина» «ХВІ»⁸, що неодноразово згадуватимуться нижче. Якщо обмежитись представниками кола «ХВІ» «2-ї» та «3-ї редакцій», що з'явилися до середини XV ст., ідеться про «Троїцький хронограф», повну і коротку хронографічні палей та «Еллінський літописець» 2-ї редакції (далі – «ЕЛ-2»)»⁹.

Давня історія Русі й уся частина Новгородського першого літопису, для якої відсутні записи старшої редакції, залишається форпостом теорії О.О.Шахматова та його послідовників. Згідно з нею, НПЛ мл відображає Початковий звід, а через нього – «ХВІ», тоді як «ПВЛ» створена «пізніше» і має складний набір джерел. Тут пропоную зосередитись на багатому на деталі сюжеті, настільки по-різному (6428 р. та 6449 р.!) датованому літописцями. Необхідно вирішити два простих завдання. Перше – ще раз розглянути паралельні ділянки статті 6428 р. НПЛ мл та хронографічних збірок. Нагальні питання: які додаткові джерела використано в НПЛ мл? Чи можна обмежитися хронографічними текстами зразка «ХВІ» та власне «ПВЛ»? Друге – уточнити склад статті «ПВЛ» 6449 р., зокрема, використання літописцем Амартола. Потрібно з'ясувати, залучав київський літописець хронограф чи повний переклад «Хроніки» Амартола? Ця хроніка, що збереглася як у формі повного давньослов'янського перекладу, так і у складі компіляцій, надає ключові свідчення для з'ясування історії текстів.

Що стосується хронологічних зміщень 6428 р. – 6449 р., про це докладно писав О.О.Шахматов. Дата 6428 р. позначає рік воцаріння Романа I Лакапіна. У повному перекладі «Хроніки» Амартола запис про воцаріння та оповідь про похід русі на Царгород розділяють кілька аркушів, проте у «Хронографі» внаслідок скорочення та компіляції він опинився поряд із походом русі. Оскільки наступні 20 років правління Романа у «Хронограф» не потрапили, число 6428 віднесли до нападу русі¹⁰. Укладач «НПЛ» мл використав хронограф, так що

⁸ Термін «родина» «ХВІ» та визначення «1-ї», «2-ї», «3-ї» редакцій належить О.В.Творогову (див.: *Творогов О.В. Древнерусские хронографы*. – Ленинград, 1975. – С.46–50 та ін.; *Его же. Хронограф по великому изложению // Словарь книжников и книжности Древней Руси*. – Вып.1. – Ленинград, 1987. – С.476–477; *Его же. Летописец Еллинский и Римский. Текстологические и источниковедческие проблемы // Летописец Еллинский и Римский*. – Т.2. – Санкт-Петербург, 2001. – С.152).

⁹ «1-у редакцію» «ХВІ» припускають нині втраченою, склад її відновити неможливо. Її нібито лише частково можна простежити на підставі порівняння хронографічних цитат у літописах. Реальні пам'ятки належать до «2-ї» та «3-ї» редакцій. «Троїцький хронограф» – збірник, вірогідно, XIV ст., складений з біблійних та хронографічних текстів. Оповідь охоплює від творення світу до хрещення Русі Володимиром Святославичем. Включає біблійні книги, фрагменти хронік Амартола та Іоанна Малали, «Александрію» тощо. Це єдиний представник «2-ї редакції» «ХВІ». Хронографічні палей – збірки XV ст., в яких фрагменти «Толкової палей» поєднані з уривками біблійних книг, парабіблійними та хронографічними доповненнями, виклад доведений до смерті імператора Романа 946 р. В «ЕЛ-2» основний виклад від творення світу і до 6454/946 р., у прикінцевих статтях описане взяття Царгорода хрестоносцями 1204 р., згадано «Алексея Дуку Мурцуфла» та ін. Відомі пізніші пам'ятки кола «ХВІ», напр., «Тихонравовський хронограф» XVI ст. Нещодавно Т.В.Анісімова опублікувала компіляцію кінця XVII ст., якій дала найменування «Хронограф особого виду 1691 г.» (див.: *Анисимова Т.В. Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв.* – Москва, 2009).

¹⁰ *Шахматов А. А. Начальный Киевский...* – С.177 («благодаря сокращению и опущению всего рассказа о событиях 1-х 20 лет Романова царствования из него вытекало, что русь напала на Царьград в тот самый год, когда начал царствовать Роман, т.е. в 6428»). Див. також: *Шахматов А.А. Толковая палей и русская летопись // Статьи по славяноведению*. – Вып.1. – Санкт-Петербург,

дата 6428 р. потрапила в літопис. Щодо статті 6449 р. у «ПВЛ», в описі походу русі використаний повний переклад «Хроніки» Амартола разом із додатковим джерелом, «Житієм Василя Нового»¹¹. Дату 6449/941 р. літописець мав з'ясувати завдяки кільком вказівкам на індікти у записах «Хроніки» і саме вона є вірною¹². В.М.Істрин залишив статтю, де найдетальніше розібрав свідчення про походи на Царгород, яка, шкода, багата не лише на цінні деталі, а й неточності¹³. У наступній науковій літературі найбільш впливовими у вивченні хронографії й дотичних до літописання тем є праці О.В.Творогова. У зв'язку з предметом даної статті велике значення мають праці, присвячені «ПВЛ», «ХВІ» та Початковому літописному зводу. Вчений детально проаналізував текст НПЛ мл під 6428 р., відповідні хронографічні паралелі та «ПВЛ» і запропонував вбачати під 6449 р. не використання повного перекладу Амартола, а сліди «ХВІ»¹⁴. Можна не погоджуватися з певними висновками, однак це фактично останнє на сьогодні детальне порівняння літописних і хронографічних джерел, надалі дослідники, як правило, задовольнялися посиланням на думки попередників як на встановлений факт¹⁵.

Розглянемо ще раз тексти. Сусідні повідомлення 6428 р. про початок царювання Романа і похід русі вписано у «Троїцькому хронографі», хронографічних палєях та НПЛ мл. Інакше тільки в «ЕЛ-2», де цю ділянку тексту піддано переробці: введений повніший текст Амартола, скомпільований з фрагментами літопису, близького до Софійського І та НПЛ мл (див. нижче)¹⁶. Хронологія «ЕЛ-2» підпорядкована літописній, відповідно, увесь сюжет вміщено під 6448 р. Дата залежить в кінцевому підсумку від «ПВЛ», яка датує похід 6449 р.¹⁷ Таким чином, стаття 6428 р. присутня у 3-х пам'ятках «родини» «ХВІ»

1904. – С.199–272 [Шахматов А.А. История русского летописания. – С.275–277]; Шахматов А.А. Разыскания... – С.84.

¹¹ Шахматов А. А. Повесть временных лет и ее источники // ТОДРЛ. – Т.4. – Ленинград, 1940. – С.54–57, 69–72.

¹² Хронологічні обрахування на підставі згадок індіктів у кількох повідомленнях Продовжувача Амартола див.: Шахматов А.А. Начальный Киевский летописный свод... – С.177; Его же. Повесть временных лет и ее источники... – С.57.

¹³ Истрин В.М. Летописные повествования о походах русских князей на Царьград // ИОРЯС. – Т.21. – Кн.2. – Санкт-Петербург, 1916. – С.215–236. Напр., дослідник невірно визначив додаткові до Амартола фрагменти з «ЕЛ-2» як запозичені із «Житія Василя Нового», а не з літопису (с.222) й зарахував це джерело до ранніх, тоді як воно є одним з найпізніших (див. нижче).

¹⁴ Творогов О.В. Повесть временных лет и Хронограф по великому изложению // ТОДРЛ. – Т.28. – 1974. – С.99–113, зокр. с.109–111; Его же. Повесть временных лет и Начальный свод... – С.3–26.

¹⁵ Див., напр.: Гиппиус А.А. Два начала Начальной летописи: к истории композиции Повести временных лет // Вереница литер: К 60-летию В.М.Живова. – Москва, 2006. – С.56–96; Стефанович П.С. Сказание о призвании варягов или Origo gentis russorum? // Древнейшие государства Восточной Европы 2010. – Москва, 2012. – С.534–538; Милотенко Н.И. Святой равноапостольный князь Владимир и крещение Руси. – Санкт-Петербург, 2008. – С.20–21, 51 та ін. Залучають також недавню працю, присвячену «Хроніці» Амартола, де заперечуються певні міркування О.В.Творогова: Анисимова Т.В. Хроника Георгия... – С.35–37, 258–266. Проте дослідниця не розглядає хронографічні компіляції з Амартола та літописні запозичення, у центрі її уваги списки повного перекладу «Хроніки». Якщо у фокус не ставити порівняння хронографів і літописів, загалом про похід русі 6449/941 р. існує величезна література (див., напр.: Кузенков П.В. Из истории начального этапа византийско-русских отношений // Исторический вестник. – Т.1 (148): Начало русской государственности. – Москва, 2012. – С.89–95; Филиппчук О.М. Studia Byzantino-Rossica. Экспансия, война та соціальні зміни. – Чернівці, 2013. – С.131–175).

¹⁶ Творогов О.В. Летописец Еллинский и Римский... – Т.2. – С.176.

¹⁷ Це на рік менше, ніж 6449, такий самий хронологічний зсув у Троїцькому літописі та Владимирському літописці: Клосс Б.М. К вопросу о происхождении Еллинского летописца

із нині збережених 4-х й очевидно походить з їх спільного протографа. Разом з тим у текстах наявні варіанти, див. табл.1. Наводжу фрагменти «Троїцького хронографа», «Повної палей» (варіанти з «Короткої палей» відзначені у квадратних дужках), «Хроніки» Амартола та НПЛ мл. Не відображені у компіляціях фрагменти «Хроніки» виділяю пунктиром, вирази, що збігаються в окремих пам'ятках «ХВІ» та НПЛ мл – позначаю курсивом, індивідуальні читання НПЛ мл підкреслюю.

Табл.1

Троїцький фр.275–276, л.392а–с	Повна палей ¹⁸ фр.430–431	Ам.552, 553, 567	НПЛ мл, Новг.І, с.107–108
	а) [Коротка палей: В лѣт 6448 иде Игорьъ на грекы...]		с) В лѣто 6428 а) <u>Посла князь Игорьъ на грекы</u> ¹⁹ <u>вои</u>
б) По Костянтинѣ же цѣртвава. Ромонѣ поставленѣ Костянтиномѣ црмѣ. и Николоу патриархомѣ.	по Костянти ^и же цѣртвава Роман, по ^{ле} по Костянтине ²⁰ црмѣ и Николоу патриархо ^и .	Ам.552.24-26. Вр̄. 20. и .4 днѣ септевриа мѣца поутен бр̄. Романъ кесаревъ. са. номѣ. а декавриа мѣца въ 17 днѣ. в. нѣлю. праротимѣ. в цѣркы. вѣнець. вѣнчан бр̄. Костянтино ^и црмѣ. и Николоу патриархомѣ.	
с) въ лѣт 36428 (л̄с.у.ки!)	в лѣт 6428	Ам.553.1: в лѣт 6428 ир̄. дикта 8 генуариа мѣца въ б.сты бгоявленци днѣ. вѣн. уаеть црѣ. Феодорю. женюу его црцею.	
д) индикъта июня же мѣца. въ 5 днѣ. придоша роурь на Цръградъ. въ лодияхъ. тысящ 10 иже ис кысва глѣмы ²¹ от рода варяшскаго соушимъ.	инд ²² . июня * мѣца въ 10 днѣ приплуша ²³ Ру ^с на Костянти ^и гра ^и в лодьяхъ 10000 и* и ске ^и глѣмъ ²⁴ , от ро ^и варяжска соущи ^и .	Ам.567.1-3. 11 Июня же мѣца 18 ²⁵ днѣ 14 индикъ приплюу Роусь на Костянтинѣ гра ^и лодей ²⁶ тысящ 10, иже и скѣди глѣмъ, от рода варяжска соушимъ.	д) русь скыдеи 10 тысящ. И приплыша <u>ко Цесарюграду</u> ²⁷ ,

второго вида // ТОДРЛ. – Т.27. – Ленинград, 1972. – С.371; *Творогов О.В.* Летописец Еллинский и Римский... – Т.2 – С.175; *Его же.* Древнерусские хронографы... – С.154–159.

¹⁸ Текст – за: *Истрин В.М.* Летописные повествования о походах... – С.235–236. В.М.Истрин видав фрагмент за списком Синодальний №210, але контамінував свідчення Короткої та Повної палей, уточнення зроблене за: *Шахматов А.А.* Толковая палей... – С.278–279 (фрагмент виданий частково за списками Синодальний №210 та №211); *Творогов О.В.* Повесть временных лет и Хронограф... – С.110 (за: *Погодинський №1435*). Коротка палей відрізняється лише початковим повідомленням 6448 р. (фр.а, залежить від ЕЛ-2, див. нижче), решта її тексту ідентична до Повної палей.

¹⁹ Пор. «ПВЛ» 44Л, 6449 р.: «Иде Игорьъ на грекы». Про літописні вклучення див. далі.

²⁰ Синодальний №210 по Костянтинѣ; Синодальний №211 проп. 2 слова;

²¹ *Творогов О.В.* Материалы к истории русских хронографов. 3. Троицкий Хронограф // ТОДРЛ. – Т.42. – Л., 1989. – С.342-343, виправляє: «и скыди оба глаголемы».

²² Синодальний №211 Погодинський №1435 индикту; Синодальний №210 немає.

²³ Синодальний №210 приплыша.

²⁴ Синодальний №210 глѣми.

²⁵ *Истрин В. М.* Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. – Т.2: Греческий текст Продолжения Амартола. Исследование. – Пг., 1922. – С.60 (за Ватиканським списком): ἐνβεκάτη. Далі варіанти з грецького Продовжувача Амартола за цим виданням, с.60–61.

²⁶ Ам. у кількох списках: лодиями; метѣ плоіов.

²⁷ Пор. 30Л «приде к Цръграду», про похід Олега під 6415 р.

<p>е) много же и велие зло створиша роусь преже да же гречьскы^м восьм не приближшымся тогда бо съсоудъ весь пожгоша. а их⁷ же имше пльнныкы. овѣ^х расьсѣкахоу. и ины же къ земли прѣсѣкахоу. другия же яко стража поставяюще стрѣлами растрѣляхоу. елико же ратичьскомуу чиноу. заламяхоу опакъ связавше роуцѣ. гвозды желѣзны посреди главы вбивахоу имь.</p>	<p>много * и велии зло створиша русь, пре* да* греческы^м воє^м не пришедши^м. тогда бо Соу^а вси²⁸ пожгоша, а их⁷ * имше пленники, овѣ^х растинахоу, другия * я^к стража поставляхоу²⁹ и стреляхоу стрела³⁰, [Коротка палея: елико же ратному чину изаламяхоу]³¹ опакы роуце связавше, гвозди³² железныя посре^д главы вбивахоу имь, многы * цркви сты³² огневи предаша.</p>	<p>567.26-31. много же и велиа зла створиша роу^с прежде да же гре^сскимъ воємъ не приити³³. тогда оубо оузметъ геме^ни Соу^а всѣ пожгоша, а их⁷ * емше плѣнники, овѣ^х растинахоу, ины же к земли присѣкахоу³⁴, другия же яко стража поставяюще стрѣлами стрѣляхоу. елико ратному чиноу изымахоу³⁵, опакы роуцѣ связавше, гвоздѣ желѣзны посрѣ^д главы вбивахоу имь, многы * стѣ^х цркви огневи предаша.</p>	<p>е) и многа зла створиша русь. Суд бо весь пожгоша <u>огнемъ</u>; а ихъ же имше плѣнники, овѣхъ растинахоу, иныя же къ землѣ <u>посѣкахоу</u>, другия же поставяюще, // стрѣлами <u>стрѣляхоу</u>; елико же <u>ратнии творятъ</u>³⁶, <u>изломающе</u> опакы роуцѣ и связяюще, гвозды желѣзны посрѣде глав <u>вбивающе</u>; и многы³⁷ церкви огневи предаша.</p>
<p>ф) елико ихъ бѣаше в Костянтинѣ градѣ. съ Феофаномъ патрикиемъ. Феофанъ же воя лодениныя нарядивъ преже и оуготовивъ, потомъ же и слезами себе оутвердивъ тоу си ожидаше. въ лодяхъ на ня хотя ити. искръ столъпа глемаго. Форостражница. в ней же огнь влагаемъ. на просвѣщение ноши. се на Оустиньяна сна Доброднаго и Понта стражи дѣя.</p>	<p><u>Романъ</u> * посла на дромон^и, елико * баше в Костянтине градѣ, с Феофанѣмъ патрикѣмъ. Феофанъ * воя иныа лю³⁷ оуривъ, пре* и оуготовивъ, по*мъ * и слезамъ себе оутвердивъ, роу^с ожидаше в ло^дяхъ на ня ити, искре³⁸ стѣпа глма Фора стражница, въ ней * и огнь влагаемъ на просвѣщение ноши се на оустыи Понта, Добродна Понта³⁹ стражу дѣя,</p>	<p>3-9. посланъ же на ня въ трирѣ^х реке^х оуды, дромоны, елико бяхоу в Костянтинѣ градѣ, патрики Феофанъ, поро^ду дистеронѣ и. протовестари^и саномъ. воя же лодиныя прежде оурядивъ и оуготовивъ, потомъ же и слезами себе <u>цр</u> оутвердивъ, руси же ожидаше, в лодяхъ на <u>на</u> хотя ити, искръ стѣпа глемаго Форо стражница, в ней же и огнь влагаемъ и на просвѣщение в ноши <u>цр</u>стоу^ю ющимъ. се на оутри^и Букина Понта, <u>сирѣ</u> Добродна Понта, стражу дѣя.</p>	<p>б) Въ время же то царствующю во градѣ <u>Роману</u>, ф) и абие посла <u>Романъ</u> <u>цесарь</u> патрикия Феофана <u>съ</u> вои на русь,</p>
<p>г) зане чисто тоу развеличаныя. за страны нагананье иже изби Ираклии.</p>	<p>зане * ту частое разбоиничьство на страны нагананье, ихъ * изби Ираклии.</p>	<p>10-11. зане частое тоу разбоиничьство на <u>страцныа</u>⁴⁰ нагананье, ихъ * изби Ираклии,</p>	
<p>h) тоу до наитья роусьскымъ лодьямъ. разроуши оустроенымъ имь. прокъ же лодии обратишася. на бѣгъ</p>	<p>тоу до^жа полка Роуско^г ло^чи⁴¹ раздроши, оустроенымъ <u>огнемъ</u> <u>пож</u> же, прокъ * ло^чи обра^ша^с на бѣгъ</p>	<p>14-16. въ сво^еи дромонѣ^х придоу^в. <u>плѣкы</u> роусьскымъ⁴² лодиямъ раздроуши и оустроеномъ <u>огне</u>^м <u>мног</u>о <u>с</u>жже, прокъ же лодии обратиш^а на бѣгъ.</p>	<p>h) и огненнымъ строемъ <u>пож</u>же <u>корабля</u>⁴³ рускыя.</p>
<p>и) роусь. и мнози погибоша.</p>	<p>роу^с и мно^г погыбоша.</p>	<p>20, 24. Роусь... многы^х по^гоуби.</p>	<p>ж) <u>И възвратишася</u> русь въ своя. Том же <u>лѣтѣ</u> <u>препочиша</u> и <u>другое</u>. на <u>третье</u> идоша.</p>

²⁸ Синодальный №211 Погодинський №1435 соудъ весь; Синодальный №210 соуды вся.

²⁹ Синодальный №211 Погодинський №1435 поставляюща.

³⁰ Синодальный №211 Погодинський №1435 – стрѣлами растрѣляхоу.

³¹ У Повній палеї вираз відсутній.

³² Синодальный №211 Погодинський №1435 стѣхъ цркви.

³³ прѣ тоуто Ρωμαϊκὸν στρατεῦμα κατελθεῖν.

³⁴ τοὺς δὲ τῆ γῆ προεπατάλευον.

³⁵ (τοῦ ἱερατικοῦ κλήρου) συνελάμβανον.

³⁶ Пор. ПВЛ 30Л, 6415 р.: «а ихъ же имахоу плѣнники . овѣхъ посекахоу ... ина многа [зла] творяхоу роусь грекомъ . елико же ратнии творятъ». Про цю паралель нижче.

³⁷ Погодинський №1435 и люди иныя.

³⁸ Погодинський №1435 искръ.

³⁹ Погодинський №1435 проп..

⁴⁰ πρὸς τοὺς ἐπιξενομένους; слав. мае бути: «на страньяныя».

⁴¹ Погодинський №1435 Синодальный №211 рускымъ лодьямъ.

⁴² (καὶ δὴ πρῶτος τῷ οἰκειῷ δρόμῳ διεπλεύσας) τὴν τε σύνταξιν τῶν Ρωσικῶν (πλοίων διέλυσε).

⁴³ Пор. 29Л «Поиде Олегъ... на корабле».

Текстологічно найсуттєвіші читання Ам.567.26–31 (фр.е), оскільки лише на цій ділянці НПЛ мл відтворює хронографічне джерело більш-менш точно. У «Повній палей» випущено два фрагменти. Перший пор.: «Хроніка» Амартола «ины же к землѣ присѣкивахоу» – Троїцький «и ины же къ земли пресекахоу» – НПЛ мл «инья же къ землѣ посѣкаху» – Повна та Коротка палей проп. Другий: Амартол «елико ратному чиноу изъимахоу» – Троїцький «елико же ратичьскому чиноу. заламляхоу» – «Коротка палей» «елико же ратному чину изаламяху» – НПЛ мл «елико же ратнии творят, изъломаще»⁴⁴. Натомість у «Троїцькому хронографі» відсутнє закінчення фр.е (Ам.567.31) про підданю вогню святих церков (міститься в Амартолі, обох палей та НПЛ мл), а також початок фр.f про те, як «послали дромонь» (Ам.567.3). Крім цього, бачимо лексичні заміни: Троїцький «приблїжшїмься» зам. Амартол «прїити»; «съсоудъ» зам. «Соудъ», «расѣсекахоу» зам. «растинахоу»... Тільки у хронографічних палей та НПЛ мл у фр.f згаданий імператор, «Романъ», хоча в цілому в НПЛ мл тут переказ, а не точна цитата. Дата набїгу русї відрізняється в Ам.567.1 («июня .иї. днѣ», тобто 18), хронографічних палей («...въ .ї. днѣ», 10), «Троїцькому хронографі» («...въ .ѣ. днѣ», 5) та грецькому оригіналі (...ἐνδεκάτη..., 11). Вірогідно, вихідний варіант – «11»⁴⁵ червня. Виходячи з характерних читань цього сюжету, автор НПЛ мл міг використати спільний протограф творів «родини» «ХВІ».

У фр.е НПЛмл «посѣкахоу» та «...елико же ратнии творять» не можна пояснити, виходячи з читань текстів «родини» «ХВІ» чи з повного перекладу «Хроніки» Амартола. Натомість, вирази знаходять паралель у статті 6415/907 р. «ПВЛ». Укладач НПЛ мл упізнав опис безчинств русї, де включення з того ж таки Амартола (Ам.567.28–30). Пор. 30Л: пунктиром виділено відхилення «ПВЛ» від тексту «Хроніки», підкреслено вирази, використані у НПЛ мл: «а их же имахоу плѣнники . овѣхъ посекахоу друугиа же моучахоу . инья же растреляхоу . а друугья в море вметахоу . и ина многа [зла] творяхоу роусь грекомъ . елико же ратнии творять (И повеле Олегъ...)».

У «Хроніці» Амартола, «Короткій палей» та «Троїцькому хронографі» тут інакше: «елико [же] ратному чиноу» (Троїцький «ратичьскому»). Очевидно, в «ХВІ» мав бути тотожний варіант. Далі у «ХВІ» йшло, вірогідно, «изъламляхоу». Пор. в Амартолі вірне «изымахоу», його грецький відповідник *συνελάμβανον*⁴⁶ та «ПВЛ» під 6449 р. «изымахоуть», але Троїцький 6428 р. «заламляхоу», «Коротка палей» «изаламяхоу» й НПЛ мл «изъломаще». «ПВЛ» 6415 р., на жаль, не дає матеріалу для зіставлень, бо вставка з Амартола закінчується парафразом «...ратнии творять». Таким чином, у фр.е в НПЛ мл «изъломаще» взяте з «ХВІ», а «ратнии творять» – із «ПВЛ».

За структурою більша частина НПЛ мл відтворює «ХВІ», де текст Амартола включено з характерним поверненням до початку (Ам.567.1–3, 26–31, 3–9,

⁴⁴ Примітно, що обидва пропуски в «Повній палей» знаходять близькі відповідники у «ПВЛ» під 6449 р. (див. табл.№5), де пропущені вирази «ины же к земли присекивахоу» та «елико ратному чиноу». У «ПВЛ», утім, від останнього виразу залишилося «изымахуть», відповідне «изымахоу» повного перекладу Амартола. Отже, буквально й важко перекладені слов'янським перекладачем Амартола рядки при запозиченнях спрощувалися різними книжниками незалежно один від одного.

⁴⁵ Менш вірогідне «10», така цифра у цьому повідомленні у хронографічних палей та в «Еллінському літописці» обох редакцій.

⁴⁶ Вище (Ам.567.26) перекладачем «Хроніки» Амартола це саме слово перекладене як «емше».

14–16). Дата 6428 р., як відзначав О.О.Шахматов, залежить від сполучення Ам.552–553 та Ам.567⁴⁷. Проте видатний літописознавець виявився неправий у тім, що у статті «ПВЛ» 6415 р. вираз «елико же ратнии творять» належить до Початкового зводу, де запозичено хронограф. Не кажучи вже про те, що жодна хронографічна пам'ятка не інформує про похід 6415/907 р., у колі «ХВІ», повторюся, прочитується варіант «елико же ратномуу чиноу изламляхоу», близький до повного перекладу «Хроніки» Амартола «елико же ратномуу чиноу изымахоу». Тобто, в НПЛ мл контамінація й однією зі складових є текст «ПВЛ» (!).

У статті НПЛ мл 6428 р. вміщені також невеличкі доповнення поза матеріалом «Хроніки» Амартола (фр.а, j). На початку йдеться про князя Ігоря. Часто стверджують, що під 6428 р. у «ХВІ» похід також приписано Ігореві⁴⁸. Очевидно, це не так, бо у двох пам'ятках «ХВІ» різних редакцій («2-ї» та «3-ї», тобто «Троїцькому хронографі» та «Повній палей») імені Ігоря немає. Йдеться лише про похід «русі», спроб «призначити ватажка» та ототожнити його з кимось із давньоруських князів не робиться. Троїцький та «Повна палея» доволі чітко, хоча зі скороченнями, йдуть за «Хронікою» Амартола, де ім'я Ігоря також відсутнє. Таким чином, у вихідному варіанті «ХВІ» йшлося лише про похід «русі». Звідки тоді взялося ім'я князя?

Крім НПЛ мл, доповнення про Ігоря вміщено у «Короткій палей» у фр.а з позначкою року 6448 та в «ЕЛ-2», де вся стаття цілком вміщена під 6448 р. Додатковий фрагмент «Короткої палей»: «В ле^т 6448 иде Игорьъ на Грекы въ 10000 корабль . и бы^т брань и одолѣша грѣцѣ, а инии русь в мори истопоша и отидоша»⁴⁹.

Текст близький до «ЕЛ-2» і залежить від останнього, хоча відповідно характеру пам'ятки, у «Короткій палей» подано лише лапідарну вижимку⁵⁰. За процитованим уривком вписаний близький «Повній палей» фрагмент, а відтак, виклад «Короткої палей» відзначається незграбністю. 6448 р. проставлений раніше ніж 6428, хронологічна невідповідність ніяк не пояснюється⁵¹.

Як утворений початок повідомлення 6448 р. власне в «ЕЛ-2»? Як показали дослідження Б.М.Клосса, О.В.Творогова, М.О.Шибяева та ін., автор «ЕЛ-2» працював з попередньою версією «Елінського літописця», якимось із

⁴⁷ У творах «родины» «ХВІ» для зв'язки уведене дещо неоковирне доповнення «По Костянтинѣ же цѣртва Романъ...», якого НПЛ мл не має. Його містить Троїцький та хронографічні палей. Версія Троїцького ближче до «Хроніки» Амартола: далі аналогічно з повним перекладом Амартола: «поставлень Костянтиномъ црмъ», що вступає у суперечність з 1-ю фразою. Укладач палей, здається, зауважив протиріччя й замінив її: «поставлень цо Костянтинѣ црмъ» (щоправда, в іншому рукопису взагалі випущено 2 слова, див. фр.б).

⁴⁸ Напр., *Истрин В.М.* Летописные повествования о походах... – С.218; *Творогов О.В.* Повесть временных лет и Хронограф... – С.109–111. Учені пишуть про «похід Ігоря», хоча наводять тексти двох пам'яток «ХВІ», де князя не згадано. Натомість О.О.Шахматов уважав, що ім'я Ігоря введене з якоїсь усної легенди. *Шахматов А.А.* Хронология древнейших... – С.7 та ін.

⁴⁹ Див.: *Творогов О.В.* Древнерусские хронографы... – С.260.

⁵⁰ Пор. Летописец Еллинский и Римский. – Т.1: Текст. – Санкт-Петербург, 1999. – С.102–103: «Месяца июля въ 10 день, индикта 14. В лето 6448. Иде Игорьъ на грекы... И съступишися обои, и брани бывши зле, и едва одолеша греце, и русь възвратишия къ дружине своєї, и ноце влезше в лоды, и отбегоша... Русь же видяще пламень ходящъ по морю, и вметахуса в море, и тако мнозе истопоша, а инех огнь пожже корабля...».

⁵¹ Утім, невідомо, наскільки чутливими були до подібних неузгоджень пізньосередньовічні книжники. Пор. цифри в заключній частині «ЕЛ-2» за основним списком: 6300, 6300 (!), 6300 6371 6377, 6377, 6286 (!), 6376, 6378, 6414, 6000, 6400, 6420, 6428, 6448 6450, 6451. Див.: Летописец Еллинский... – Т.1. – С. 443, 445, 453, 455, 456, 466, 471, 473, 481, 482, 486, 491, 502, 503.

новгородсько-софійських літописів та НПЛ м.л. О.Г.Бобров уважає, що йдеться про список «ПВЛ» і знов-таки НПЛ м.л.⁵². Найсуттєвіший момент – наявність в «ЕЛ-2» саме двох літописних джерел. Співвідношення текстів показане нижче у таблицях (збіги «ЕЛ-2» і літописів підкреслено, відхилення від Амартола позначено курсивом, власні доповнення «ЕЛ-2» – пунктиром).

Табл.2

«ЕЛ-2», с.502–503	Софійський I ⁵³	Ам.567.1–3 з варіантами з «ЕЛ-1» ⁵⁴
Мѣсяца июля въ 10 день, индикта 14.		567.1 Ююня же мѣца 18 днѣ 14 индикъ /ЕЛ-1: Въ 14 индикта 10 июля мѣсяца въ 10 день 19 индикта/
в лѣто 6448. Иде Игорь на грѣкы	В лѣтѣ 6449. Иде Игорь на греки,	
въ 10000, глѣмѣи скидии и,	и яко послаша болгаре вѣсть ко црю, яко идетъ русь на Цръградъ, лодей 3000, глѣмыи	567.2 лодей тысящъ 10, иже и скѣди глѣмь, /ЕЛ-1 глаголемѣи/
преплуша русь море в лодыях, приидоша на Костянтин град,		567.1-2 приплуу лодей /ЕЛ-1 преплуша в лодяхъ/ роушь на Костянтинъ гра ^а
сущии, от рода варяжска.	от рода варяжска сущимъ, иже приидоша и приплуша ююня въ 10	567.2-3 от рода варяжеска соуцимъ /ЕЛ-1 сущи/
Начаша воевати Гръчьскую землю и Финическыя страны	и почаша вѣвати Финическия страны.	
по Понту и до Ираклия и до Фелогоньскыя страны, всю Никомидию цльнѣ...	И пленевааху по Понту до Ираклия и до Фафлогоньския земля, и всю страны Никомидискую попленше...	

На закінченні оповіді в «ЕЛ-2» запозичений уривок з НПЛ м.л. Цей текст не увійшов у пізні зводи і присутній виключно в новгородському літописі⁵⁵.

Табл.3

«ЕЛ-2», с.503	Софійський I (бл. до «ПВЛ»)	НПЛ м.л. Новг.І с.108
Томъ же лѣтѣ препочиша и другое, пакы бо въ третее лѣто приидоша»	Игорь же пришедъ, нача воя совокупляти многы	Томъ же лѣтѣ препочиша и другое, на третье идоша

⁵² Клосс Б.М. К вопросу о происхождении Еллинского летописца второго вида // ТОДРЛ. – Т. 27. – Ленинград, 1972. – С.370–379; Творогов О.В. Повесть временных лет и Хронограф по великому изложению... – С.112; *Его же*. Древнерусские хронографы... – С.154–159; *Его же*. Летописец Еллинский и Римский... – Т.2. – С.175; Шубаев М.А. Летописные источники Еллинского летописца второго вида Еллинского летописца второго вида // Рукописная книга Древней Руси и славянских стран: от кодикологии к текстологии. – Санкт-Петербург, 2004. – С.187–204; Бобров А.Г. К вопросу о времени и месте создания Летописца Еллинского и Римского второй редакции // ТОДРЛ. – Т.56. – Санкт-Петербург, 2004. – С.82–90, зокр., с.86–87.

⁵³ ПСРЛ. – Т.6. – Вып.1: Софийская летопись старшего извода. – Москва, 2000. – Стб.36–37.

⁵⁴ Див. опублікований О.В.Твороговим початок цієї статті за Синадальний №210, арк.402, нижня пагінація. Творогов О.В. Древнерусские хронографы... – С.154, прим.137. Пор.: Попов А. Обзор хронографов... – Т.1. – С.91. У разі розбіжності тексту ЕЛ-1 з повним перекладом Хроніки, варіанти в косих дужках (//).

⁵⁵ У той же час, у Софійському I літопису, а також Новгородському IV, Новгородському Карамзинському, Тверському збірнику – оповідь тожогня закінченню статті «ПВЛ» 6649 р.: «Игорь же пришедъ, нача воя совокупляти многы». Див.: ПСРЛ. – Т.6. – Вып.1. – Стп.37; Там же. – Т.4: Новгородская Четвертая летопись. – Москва, 2000. – С.29; Там же. – Т.15: Рогожский летописец. Тверской сборник. – Москва, 2000. – С.49 (так у Тверському збірнику, в Рогожському інакше – лапідарне повідомлення з «Короткої палей» 6448 р., там само, стп.13); Там же. – Т.42: Новгородская Карамзинская летопись. – Санкт-Петербург, 2002. – С.33.

Таким чином, відомості про Ігоря в «ЕЛ-2» та «Короткій палей» (останній – опосередковано через «ЕЛ-2») сходять до двох літописних зводів. Головна частина читань в «ЕЛ-2» близька до Софійського І (?), а деякі вставки тотожні НПЛ мл. Утім, початок запису: «Иде Игорь на грекъ», – що присутній як у «ЕЛ-2», так і в «Короткій палей», у кінцевому підсумку, сходять до «ПВЛ». Що стосується НПЛ мл, тут посилання на князя дещо відрізняється: «Посла князь Игорь на грекы вои». Загалом система згадок Олега та Ігоря в НПЛ мл доволі прикметна, вони діють і разом, і нарізно. Пор. таблицю (підкреслено спільні читання обох літописів):

Табл.4

НПЛ мл, Новг.І, с.107–109	«ПВЛ», ПСРЛ, т.1
6362 р. а) и възрастѣшю же ему, Игорю, и бы ^с у него воевода, именемъ Олегъ...	а) 29Л 6411 Игоревѣ же възрастѣшю . и хожаше по Олзѣ и слоушаше е ^р .
б) Игорь же и Олегъ творящася мимоидууща... творящася... съзваста... и сѣде Игорь княжа в Киевѣ.	б) 22–23Л 6390 поиде Олегъ... придоста къ горамъ къ киевскимъ... нося Игоря дѣтска... идемъ въ греки от Олга и от Игоря княжича... и седе Олегъ княжа въ Киевѣ.
6428. с) Посла князь Игорь на грѣкы вои...	с) 44Л 6449 иде Игорь на греки.
6429 d) Игорь и Олегъ пристроиста...	- -
6430 е) Иде Олегъ на грѣкы... и вѣлзѣз Олегъ, и повелѣ извълещи...	е) 30Л 6415 иде Олегъ на грекы... выиде Олегъ на брегъ и воевати нача... и повелѣ Олегъ воемъ своимъ.
ф) прииде Олегъ къ Киеву и ко Игорю, несѣи злато...	ф) 32Л и прииде Олегъ к' Киевоу . несѣ злато...

Таке явище можливе за тієї умови, якщо текст НПЛ мл є композитним, і складається з фрагментів «ХВІ» та літописних, зразка «ПВЛ», разом зі зв'язками та здогадами новгородського книжника⁵⁶. Власне у статті НПЛ мл

⁵⁶ Додумування повідомлень та композитний характер припускав уже О.О.Шахматов (див. прим.2). Якщо прийняти, що вихідною версією слід вважати «ПВЛ», для відновлення загальної картини можливою є така гіпотетична схема. Для книжника, котрий, згідно з поняттями пізньосередньовічного часу, «вирівнював» заплутані взаємини ранньосередньовічних володарів, головним князем ставав Ігор, син глави династії, Рюрика. Виходячи з цього, просилося «переструктурування» стосунків, тобто, саме такий хід, що Олег увлятиметься «воєволою» Ігоря. Щодо реальної історії раннього середньовіччя, у цей час далеко не завжди влада переходила від батька до сина й наступним володарем ставав прямий родич. Тобто, версія «ПВЛ», вірогідно, ближча до реального стану справ. Про те, що Олег радше був князем, див., напр.: *Петрухин В.Я.* Древняя Русь: Народ. Князь. Религия. Из истории русской культуры. – Т.1: Древняя Русь. – Москва, 2000. – С.142; *Мельникова Е.А.* Рюрик и возникновение восточнославянской государственности в представлениях летописцев XI – начала XII вв. // Древнейшие государства Восточной Европы 2005. – Москва, 2008. – С.53. Прихильники шахматовської концепції багато покладають на відхилення «ПВЛ» від одини у двоїну у фр. б – як прояв слідів переробки з оповіді НПЛ мл (про аналогічні і масивніші прояви непослідовності НПЛ мл див. ліву колонку табл. №4, як правило, не згадують). Були спроби виправдати автора «ПВЛ»: у літопису йдеться про Аскольда і Діра, через що виникло неузгодження: *Мельникова Е.А.* Рюрик и возникновение восточнославянской... – С.54–55. Утім, можна запропонувати простіше рішення: саме у статті 6390 р. «ПВЛ» сказано про Олега й Ігоря, і хоча їхні фігури нерівноцінні за сюжетом, хтось із перших копістів чи навіть укладач міг збитися на двоїну власне від згадок двох осіб. Див. аналогічні прояви «непослідовності» у Пролозі та окремих літописних записях XII ст. Так, свята Лукія мала сина «чидолослужителя», котрий її «оклевета» (звинуватив). Мучили її одну, але після мук «зидоста» неупокожена. Тобто, на початку оповіді згадано двох героїв, і хоча вони жодним чином не діють разом, книжник переключився на двоїну. Див.: *Славяно-русский Пролог по древнейшим спискам.* Синаксарь. Сентябрь – февраль. – Т.1 / Изд. подг. Л.В.Прокопенко, В.Желязкова, В.Б.Крысько, О.П.Шевчук, И.М.Ладыженский. – Москва, 2010. – С.846. Цікаві варіанти знаходимо до паралельного тексту Київського зводу та Лаврентійського літопису за XII ст. Напр., у статті 1140 р., де вихідним читанням, судячи з читань у ЛІХ, є «створиша» (мир, Всеволод Ольгович з Андрієм Володимиричем та половцями), в РА формі перероблено на «сотвориста». Див. 308Л під 6647 р., 308І під 66–8 р.

6428 р. маємо текстуальні свідчення сполучення «ХВІ» під 6428 р. та «ПВЛ» 6415 р. (див. вище). Це дає право припускати, що залучено і статтю 6449 р., звідки взятий і перефразований початок: «...Игорь на грекъ»⁵⁷. Украв важливим є те, що основне «тіло» повідомлення НПЛ мл 6428 р. складається з тексту «ХВІ» й саме на нього нашаровані вкраплення з «ПВЛ».

Щодо причин комбінування, тригером у всіх трьох випадках – НПЛ мл, «ЕЛ-2» та «Короткої палей» – послугувало, мабуть те, що укладачі впізнали вставки з Амартола в різних версіях і вважали за потрібне поповнити оповідь про походи русі. Методи компоновки застосовано різноманітні. Неоковирний – скорочення та просте поєднання двох фрагментів навіть без корекції хронології – демонструє «Коротка палея». Складніші кроки спостерігаються в НПЛ мл та «ЕЛ-2». У новгородському літописі хронологія та основа повідомлення запозичені з «ХВІ», однак додано невеличкі уривки з «ПВЛ» 6415 р. та, вірогідно, 6449 р. В «ЕЛ-2» бачимо складне поєднання пластів хронографічного й літописного тексту.

Звернімося тепер до «ПВЛ» 6449 р. Аналіз цієї статті спонукав дослідників одного в цілому шахматовського спрямування зробити прямо протилежні висновки. О.О.Шахматов писав про те, що в «ПВЛ» використаний повний переклад Амартола, але тут він є джерелом додатковим, а головну роль відіграє «Житіє Василя Нового»⁵⁸. О.В.Творогов вважає, що «ПВЛ» відтворює версію «ХВІ»⁵⁹. То яке джерело проявилось під 6449 р.? Розглянемо «ПВЛ», повний переклад Амартола та «Житіє Василя Нового». Див. таблицю: пунктиром позначаю вирази, що не мають між собою паралелей (за необхідності, читання можна порівняти з першою таблицею, де проаналізовано пам'ятки «родини» «ХВІ» та НПЛ мл).

Табл.5

«ПВЛ», 44–45Л	Ам.567–568	«Житіє Василя Нового» ⁶⁰
а) <i>Иде Игорь на греки. яко посладца болгаре вѣсть ко црю. яко идуть</i>		а) 69.35-37-70.1. <i>Отътогда же прииде вѣсть цареви отъ тѣхъ. яко оуже идоуть. По нѣколицѣхъ же днехъ прииде вѣсть о сихъ и отъ болгаръ.</i>
б) <i>русь на Дѣвградѣ. скѣднн ѿ. тысящ.</i>	б) 567.1–2(3). <i>а. Иоуна же мѣца и. днѣ индикъ. приидоу роусь на Костянтинъ гра^а додеи тысящ ѿ. иже и скѣди глемъ. отъ рода варяжеска соущимъ.</i>	
в) <i>иже придоша и приплуша. и процаца воевати Вифаньския страны</i>	в) 19, 20-21. <i>приплуша... и се роусь, хрусъ, посладца въ Виниския⁶¹, яко да прицоу имъ и прочее причесоу.</i>	70.3–4,9–10. <i>оуже тѣмъ явивцемся и, тоу сѣ имъ прииди жившемъ... выходяще плѣно. раху.</i>

⁵⁷ Власною ідеєю укладача НПЛ мл було те, що Олег є «воеводою» Ігоря. Утім, як бачимо, тут «воеводу» не згадано, ідеться лише про те, що князь «посла вои».

⁵⁸ Див.: Шахматов А.А. Повесть временных лет и ее источники... – С.54–57, 69–72.

⁵⁹ «Текст Амартола представлен в том же объеме, что и в НПЛ мл. и, следовательно, составитель ПВЛ обращался не к полному тексту Хроники Амартола, а соединил рассказ Начального свода, основанный на ХВІ, с извлечениями из Жития Василя Нового. Характерно, что в ПВЛ, как и в НПЛ мл (в отличие от Хроники Амартола), сначала рассказывается о расправе над пленными, а потом о победе Феофана над русским флотом» (Творогов О.В. Повесть временных лет и Хронограф... – С.111).

⁶⁰ Фрагмент опубл.: Шахматов А.А. Повесть временных лет и ее источники... – С.69–71 (у табл. вказую стор. та рядки за цим виданням); Вилинский С.Г. Житие св. Василия Нового в русской литературе. – Ч.ІІ: Тексты Жития. – Одесса, 1911. – Ч.ІІ. – С.457–459.

d) и воеваху до Понту до Ираклия ⁶² и до Фафлогоньски земли. и всю страну Никомидиискую. поплънившѣ		d) 10–13. простершемся до Понта Иеракля и до Пфлагоньскія земля и въ всю страну Никомидиискую поплънившѣ
e) и Судь весь пожьгоша. и ѣ емше овѣхъ растинаху. другия аки странѣ поставлюше. и стрѣляху въ ѣ. изимахуть опаки руцѣ связывахуть. гвозди желѣзныи посреди главы въбивахуть имь ⁶³ . много же стыхъ црквии огнемъ предаша.	e) 28–31. Соу ⁶⁴ всѣ пожгоша, а ихъ ѣ емше плънники, овѣ ⁶⁵ растинахоу, ины же к земли пристѣквахоу, друугя же яко стража ⁶⁴ поставляюще стрѣлами стрѣляхоу, едикъ ратному чиноу изъимахоу, опако роуцѣ связавше, гвозды желѣзныи посрѣ ⁶⁵ главы въбивахоу имь. много стыхъ црквии огнеи предаша.	
f) монастырѣ и села пожьгоша. и имѣнья не мало обою страну възвѣш ⁶⁶ . потомъ же пришедшемъ во емь от востока. Памфирь деместикъ. съ .м.ми тысящъ. Фока же патрекии съ макидоны. Федоръ же стратидачъ съ фракѣ. с ними же и сановници боярстии. обидоша русѣ околѣ.		f) 16–26. монастыря же и села велъможѣ все, огневи, предаша, имѣнья же не мало обою страну съвокоудиша. Потомъ же пришедшемъ во емь на нихъ отъ востока, Панфирь деместикъ рѣискии с четырьми десятиами тьсоушьми, Фока патрикеи с македоняны, Федоръ же святѣици стратицѣ съ фракѣианы, съ ними же и сановници боярстии, иже рѣ рѣи рочному Спгарисѣ. и обидоша ихъ окрестѣ
g) свѣщаца		g) 2–30. свѣщаварахоу отаи побѣгнати.
h) русь изидоша въружившѣся на греки. и брани межю ими бывши зѣди. одѣ. одѣица грѣци. русь же възратишася къ дѣружинѣ своєи къ вечеру. на нощъ влѣзоша в лодью ⁶⁵ и отбѣгоша.		h) 70.32–71.1. Дрѣзноювше же роусь изидоша на греки въоружившѣся, и брани межю ими бывши, побѣжени бывша роусь и бица ихъ грецы бѣжа, цихъ, дондеже оубѣ възвратшася до дружины своєи. И вечероу достигну отаи влѣзше в ладя своа отбѣгоша.
i) Феофанъ же сустрѣте я въ [о] лядахъ со огнемъ. и руцати наза трубами огнь на лодѣ руския.	i ₁) 568.2,4. во емь лодини ⁶⁶ соущи ⁶⁶ въ оляди, свѣщаца ⁶⁶ въ своа снити... Феофано ⁶⁶ оустрѣтени быция. + i ₂) 567.14–15. роусскимъ лодиама раздруци и оустрѣномъ огне ⁶⁶ многу сже.	
j) и бы ⁶⁷ видѣти страшно чюдо. русѣ же видяци пламянь. вмѣтахуся въ воду морьскую.		j) 71.9–11. и бысть видѣти страшно чюдо, како, боящеся пламене огненаго, волею метахоу себе в рѣучиноу морску.
k) хотяше оубрести.		k) 15–16. в глѣбину морскоу, мянше бродю избѣжати.
l) и тако прочи възвратишася въ своєи.		l) 20–21. и тако скончася отъ нихъ... дондеже доидоу въ своєи

⁶¹ Грецький текст точніше відображений у «ПВЛ», пор. «Вифаньскія странъ» – πρὸς τὰ τῆς Βιθυνίας μέρη. Має бути «Вифиньскія странъ».

⁶² так РАIX; Л Арьклѣя.

⁶³ Л ихъ.

⁶⁴ сколоуѣ.

⁶⁵ РА лодьи.

m) тѣм же пришедшимъ въ землю свою и повѣдаху каждо своимъ о бывшемъ. и о ляднѣмъ огни. якоже молонья ре ^а . иже на нбѣхъ грѣци имуть оу себе. и се пушающа же жадаху насъ. сего ради не одолѣхомъ имъ.		m) 25–31. тѣмъ же пришедшимъ в землю свою, повѣдахоуть каждо своимъ о бывшемъ и о ляднѣмъ огни: яко мольнѣя, рече, иже на небесѣхъ, грѣцы имоуть оу себе, сію допущающе жадахоуть насъ, и сего ради не одолѣхомъ имъ.
n) Игорь . же . пришеде . нача свѣкупяти воѣ многи.		

Як бачимо, фр. a d e i₁-i₂ взято з Амартола; b c f g h j k l m – із «Житія Василя Нового»; n – зв'язка літописця. До речі, останній живописний уривок (фр. m) із «Житія Василя Нового», написаний нібито від імені «русі», часом зараховується вченими за запис легенди («устних рассказов») про похід русі. Це заплутує текстологію, нарощуючи на різних версіях ще неіснуючі насправді «легендарні свідчення»⁶⁶. Важливішим однак є інше. О.В.Творогов не залучав для порівняння джерел «ПВЛ» закінчення оповіді «Хроніки» Амартола (фр. i₁-i₂). Вчений обмежився тією частиною, що нині опублікована на с. 567 видання Істріна, внаслідок чого припустив, що укладач «ПВЛ» використав спочатку Ам.567.1–3, далі перейшов до Ам.567.26–31, а згодом зробив характерний стрибок назад до Ам.567.3, як це бачимо в «ХВІ». Насправді, у «ПВЛ» компілювання йшло майже весь час за викладом «Хроніки»: Ам.567.1–3 (скорочення), Ам.567.19–21 (скорочення й переказ), Ам.567.28–31 (точне копіювання), Ам.568.2,4-5 + Ам.567.14–15 (скорочення й переказ). Насамкінець, справді, виклад повертається, та це обумовлено фігурою Феофана. Подібні ампліфікації, пов'язані з іменем того чи іншого персонажа, не є чимось надзвичайним у компіляціях. Натомість прийом, застосований у текстах «родини» «ХВІ», набагато рідкісніший⁶⁷. Коливання у манері цитації Амартола у «ПВЛ» тотожні тому, як її автор користується «Житієм Василя Нового» – бачимо точне копіювання, переказ, вибірку. Таким чином, правий виявляється засновник концепції Початкового зводу: «ПВЛ» у повідомленні 6449 р. залежить від повного перекладу Амартола, а не від хронографу. Це означає, що «ПВЛ» у повідомленні 6449 р. *не* залежить від НПЛ мл 6428 р.

До речі, усе сказане дозволяє переоцінити ще один аргумент, до якого традиційно звертаються прихильники концепції Шахматова – аргумент «відсутності вставок із «Житія Василя Нового» в НПЛ мл». Уважають, що оскільки

⁶⁶ Див., напр.: «Византийским текстом, как более авторитетным, было заменено восходящее к устной традиции повествование, в котором руководителем похода назывался Игорь и от которого сохранилось лишь описание греческого огня: «Тем же пришедшим в землю свою, поведаху каждо своим о бывшим и о ляднем огни. «Яко же молонья, – рече – иже на небесех, Грѣци имоуть... Этот фрагмент устных рассказов участников похода, о чем прямо говорится в тексте, видимо, не читался в Начальном своде, поскольку он не представлен в Новгородской первой летописи» (Мельникова Е.А. Рюрик и возникновение восточнославянской государственности... – С.68, виділення курсивом мое). Як бачимо, у фр. m буквально й точно запозичення із «Житія Василя Нового», автор якого удався до риторичного прийому – прямої мови. Узагалі, з «промовами» від першої особи треба бути вкрай обережними, адже вони можуть виявитися цілком книжного походження.

⁶⁷ Звичайно, до цього теж можна підшукати раціональні підстави. Такий хід може бути обумовлений кількома причинами. Напр., тим, що укладач намагався вкласти виклад у традиційну схему військових описів: прийшли – вчинили плундрування – сталася битва й нападники отримали відплату за скоєне. Або ж автор пропустив важливу частину оповіді й повернувся до випущеного.

в НПЛ мл не простежується жодних слідів залучення «Житія» – значить, її текст відбиває початкову стадію, адже літописець не міг послідовно вилучити вставки із «Житія». Однак детальний аналіз статті 6428 р. показує, що основне тіло тексту НПЛ мл взято з «ХВІ», а додатки з «ПВЛ» є розрізненими вкрапленнями. Відтак, аргумент відсутності впливу «Житія Василя Нового» у НПЛ мл нерелевантний. Ідеться про заміну однієї композиції іншою – що ніяк не може свідчити на користь того, яка з них початкова. Натомість *контамінація* в НПЛ мл двох джерел, «ХВІ» та «ПВЛ» – справді, доводить вторинність новгородського літопису.

На закінчення дозволю собі невеличкий відступ. Розглянемо ще один цікавий текст про походи Олега та Ігоря – прикінцеві приписки старшого списку «Троїцького хронографа», зроблені після завершення головного його джерела, «Хроніки» Амартола⁶⁸. Перша оповідає про похід князя Олега, друга торкається хрещення Русі Володимиром Святославичем⁶⁹. О.О.Шахматов уважав, що дві згадки руських подій мають вказувати на те, що укладач не був знайомий з «ПВЛ» і попередніми записами, а спирався на дуже давній літопис. Відтак, він побачив тут «першу редакцію Початкового зводу» і заснував на прикінцевих записях обсягом менше аркуша цілу низку «спільних протографів «Еллінського літописця» та «Початкових зводів», які нібито не дійшли до нас⁷⁰.

Детальний розгляд приписок Троїцького хронографа заперечує такі сміливі гіпотези, натомість виявляє інше – безпосередню залежність від «ПВЛ». Приписки виписані за однією схемою: «придоша на Царьградъ / ...на святое крещение» «съ княземъ своимъ Ольгомъ / ...Володимеромъ». Друга надто коротка, повідомлення лише в загальних рисах відображає зміст літописної(?) статті. Натомість у першій вгадується текст зразка «ПВЛ», запозичений з різних місць літопису – статей 6415/907 р. та 6452/944 р.⁷¹ Пор. нижче (шрифт bold позначає зближення Троїцького з «ПВЛ», курсив – вирази наближені до НПЛмл, пунктир у Троїцькому – індивідувальні читання).⁷²

Табл.6

1) «Троїцький хронограф», арк.392с-d	«ПВЛ»	НПЛ мл
и придоца до семъ роусь на Цръградъ. со княземъ своимъ Ольгомъ в лодьяхъ. множьствоу мнози и покрыца море константице. ⁷²	29.19–20,26.27–30.1Л 6415/907. иде Олегъ на грекы... поя же множество... поиде Олегъ на коне ^x и на корабле ^x ... прииде къ Црюграчу +45.16,19–20,22–23Л 6452/944. Игорь... поиде на греки въ лодья ^x и на конихъ... покрыли суть море корабли	Новг.І с.107. 6428. посла князь Игорь на гръкы вон русь с.108. 6429. пристроиста воя мнози с.108. 6430. иде Олегъ на гръкы и прииде Цесарюграду.

⁶⁸ Продовжувач Амартола закінчується заточенням та смертю імператора Романа, остання точна дата – 6454/946 р. На цьому завершуються також хронографічні палей.

⁶⁹ Див.: Творогов О.В. Древнерусские хронографы... – С.274, це фр.278–279. Троїцький №728, арк.392с-d.

⁷⁰ Шахматов А.А. Начальный Киевский летописный свод... – С.180–183.

⁷¹ Крім того, на початок оповіді Троїцького, вірогідно, вплинула форма повідомлення ранішого 6428 р. («придоша роурь /тобто – роусь/ на Цръградъ . въ лодьяхъ»), див. табл.1.

⁷² Можливо, зіпсоване, з «корабли» (?): «покрыли соуть море корабли». Вірогідність цього припущення збільшується, враховуючи кілька помилкових читань у повідомленнях про русь. Власне в найменуванні «русъ» – у цьому фрагменті «сусъ», під 6428 – «рурь», «туси» зам. «русии».

вои же въставица лодья на колеса. въздѣла пароусы. вѣтроу сѣцѣ вѣдѣю. посоухоу взимахоуся лодья.	30.10–13Л повелѣ Олегъ воємъ своимъ. колеса издѣлати. и воставляти на колеса корабля. и бывшо покосноу вѣтроу. вѣспя пароусы съ поля. и идяше къ гра ^у .	повелѣ Олегъ воємъ своимъ колеса издѣлати и вѣставити корабля на колеса. и бывшо покосну вѣтру, и вѣспяша прѣ, и с поля идоша къ граду.
оци же затвориша врата градная. вѣслаца. дары многи. злато и паволоки. мира просяци. сѣсѣ же створица миръ. отстоупица въ своѣси.	30.1–2Л греци замкоша Соу ^а . а гра ^а затвориша 45.25,28Л посла к Игорю... также и къ печенѣгомъ посла. паволоки и злато много 30.23-26Л почаша греци мира проси ^т ... Олегъ же мало отстоупи от гра ^а . нача миръ творити	и греци замкоша Судъ, а град затвориша. самъ же взя злато и паволоки, и возложи дань, юже дають и доселѣ княземъ рускымъ

2) Троїцький №728⁷³: по малѣ же лѣтъ придоша на стое крѣщеніе . съ княземъ своимъ Володимеромъ . бы^т же по строю бѣию . слѣпоу быти князю ихъ Володимероу в Коурсоуни . яко възложи роу на нь епѣпъ . въ стѣи коупѣли . и абиє прозрѣ . и отголъ приять земля Роусьская стое крѣщеніе . въ лѣ^т 6496 от створенія мироу аминь .

Як бачимо, текст «Троїцького хронографа» ближчий до «ПВЛ»⁷⁴, з НПЛ мл його еднає лише слово «князь» та ще два дрібних різночитання, які могли бути зроблені незалежно. Тим паче, що починаються обидві приписки, як уже зазначалося, симетрично: «придоша со княземъ своимъ Олгомъ / ...съ княземъ своимъ Володимеромъ». В цілому, тут у хронографі перекомпоновка й переказ, оповідь такого характеру могла бути створеною за пригадуванням. Книжника, вочевидь, настільки цікавили походи русі, що він залучив не одне, а два повідомлення, і сконтамінував уривки літописних статей. Як і автор НПЛ мл, укладач Троїцького зіставив інформацію про Олега та Ігоря, проте ідеєю «Олега-воеводи Ігоря» не користувався. Творячи «попурі» із засвоєних читань, він прийняв протилежне НПЛ мл рішення: приписати все Олегові.

На підставі хронологічної недоречності (6415/907 р. вписаний після 946 р., смерті імператора Романа⁷⁵) О.О.Шахматов вивів використання у «Троїцькому хронографі» літописного зводу, давнішого за Початковий звід – без хронологічної сітки⁷⁶. Що виглядає доволі дивно, зважаючи на те, що в другій приписці Троїцького рік вказаний, 6496/988, а також те, що заміну «Олега-воеводи Ігоря» «Олегом-князем» учений уважав справою рук уже укладача «ПВЛ». Відсутність позначки року в описі походу Олега може пояснюватися різними обставинами, в тому числі, комбінуванням різних відомостей «ПВЛ» і навіть механічною похибкою. Між іншим, пізньосередньовічні книжники далеко не завжди виставляли роки й далеко не завжди вважали за необхідне узгоджувати хронологію⁷⁷. Найбільше значення тут має те, що Олега у Троїцькому репрезентовано як самостійного князя, а не воеводу Ігоря, причому текст виявляє залежність від «ПВЛ».

⁷³ Для другої статті паралельні тексти не вказую, оскільки вона надто сильно скорочена й переказана.

⁷⁴ Що цікаво, один із варіантів – «пароусь» – ближчий до редакції РАТ (вірогідно, до всієї суздальської групи, але в Л тут вицуплено великий фрагмент).

⁷⁵ О.О.Шахматов зауважив лише одне джерело, статтю 6415 р., доповнення зі статті 6452 р. з його поля зору випали.

⁷⁶ Шахматов А.А. Начальный Киевский летописный свод... – С.177.

⁷⁷ Згадати хоча б хронологічні невідповідності у «Короткій палей» у сюжеті «6448–6428 рр.».

Що стосується природи приписок, варто враховувати, що їх збережено в одному кодексі. Повноцінних списків Троїцького хронографа два, в другому стикаємось з механічною втратою закінчення⁷⁸. Тому можливі два варіанти вирішення проблеми. Перший: укладач найранішої версії «ХВІ», що дійшла до нас («2-ї редакції ХВІ» XIV? ст.), був обізнаний із «ПВЛ» і приписки справа його рук. Оскільки він не проявив знайомства з текстом та ідеями НПЛ мл, отже, на час створення цієї компіляції вони ще не набули розповсюдження. Другий варіант: приписки зроблені власне в кодексі Троїцький №728. Це ще «тірше» для прихильників шахматовської теорії, бо тоді виявляється, що навіть на початку XV ст. схема НПЛ мл не стала загальнопоширеною і книжки спиралися на «ПВЛ».

Отже, підходимо до завершення розшуків навколо статті 6248 р. НПЛ мл, 6449 р. «ПВЛ» та паралельних літописам хронографічних джерел. Зіставлення текстів продемонструвало деталі, що дозволяють систематизувати співвідношення низки пам'яток інакше, ніж у традиційній концепції, заснованій О.О.Шахматовим.

1) У версії НПЛ мл 6428 р. дійсно використаний текст зразка «ХВІ», він складає основне тіло повідомлення. Разом з тим наявні чужородні включення. Ретельний розгляд усіх дотичних текстів виявляє, що доповнення походять з «ПВЛ». Одне з них – зі статті 6415 р., де в «ПВЛ» відозмінений фрагмент «Хроніки» Амартола (Ам.567.28–30, що стосується походу 6449 р.). У пам'ятках кола «ХВІ» версія ближча до повного перекладу «Хроніки», що робить неможливим запозичення з «ХВІ» чи якое посередництво через «ХВІ». Відтак, композиція НПЛ мл пояснюється *контамінацією* текстів зразка «ХВІ» та «ПВЛ».

2) Початково у серії повідомлень «ХВІ» про вінчання на царство Романа та напад на Константинополь, що потрапив помилково під 6428 рік, ішлося тільки про «похід русі», ім'я Ігоря не згадувалося. Воно відсутнє у двох пам'ятках «родини» «ХВІ» «2-ї» та «3-ї» редакцій – «Троїцькому хронографі» й «Повній палей». У двох інших творах, «ЕЛ-2» та «Короткій палей», поява імені князя пов'язана з комбінуванням чи заміною «ХВІ» літописними записами. Прикметно, що в «ЕЛ-2» безпосередньо, а у «Короткій палей» опосередковано через «ЕЛ-2», використаний близький до Софійського I літопису звід разом із НПЛ мл, що свідчить про доволі пізню стадію формування версії.

3) На протигагу тому, що пропонував О.В.Творогов, у «ПВЛ» під 6449 р. не простежуються сліди користування «ХВІ». В тому числі, хронограф не впливав тут через посередництво Початкового зводу – у «ПВЛ» бачимо лише повний переклад Амартола.

4) Цікаво також те, що в прикінцевих приписках старшого представника «ХВІ» Троїцького хронографа про походи русі, використано не якісь загадкові древні джерела, а скомбіновано два повідомлення звичайної «ПВЛ», 6415 та 6452 рр. Результат творчої переробки суттєво відрізняється від НПЛ мл, але

⁷⁸ У другому повноцінному – НСРК F15 – бракує закінчення «Троїцького хронографа» (наприкінці вміщена інша, пізніша компіляція, з Окремою редакцією «Історії Іудейської війни» Йосифа Флавія тощо).

демонструє ту саму методи роботи: скорочення, переказ, комбінації наявних відомих джерел.

Давні твори хронографії дають ключ до розуміння процесу укладення раннього літописання. З точки зору хронографічних запозичень вимальовується картина, діаметрально протилежна традиційній концепції складного характеру включень із «Хроніки» Амартола у «ПВЛ» («з Хронографа» та «з повного перекладу») і простого – в НПЛ м.л. У «ПВЛ» маємо цитати тільки з повного перекладу Амартола. Навпаки, НПЛ м.л. являє собою *складну* комбінацію джерел, де включення з «ХВІ» сусідять зі спільними з «ПВЛ» запозиченнями з повного перекладу.

Отже, у новгородській статті про похід русі 6428 р. за основу взято «ХВІ», а також у невеличкому обсязі використано літопис зразка «ПВЛ» та власні домисли книжника. Чому новгородський літописець віддав перевагу версії «ХВІ»? Судячи з усього, тексти «родини» «ХВІ» набули в пізньосередньовічному Новгороді значної популярності. Про це свідчить як саме по собі створення двох текстів «3-ї редакції», «ЕЛ-2» та «Короткої палеї», нині пов'язується з Новгородом), так і зворотні зв'язки між компіляціями, адже якийсь із новгородсько-софійських зводів разом із НПЛ м.л. вплинули на «ЕЛ-2». Вірогідно, у НПЛ м.л. відбився ранній етап чи самий початок популярності творів «ХВІ» у новгородському середовищі. Звичайно, той, хто наважиться відкинути традиційні шахматовські концепції, мусить змиритися з розчаруванням. Не маємо жодних загадкових древніх текстів, простежуються лише комбінаторні вміння книжників працювати з добре відомими сучасним історикам джерелами. Але, з іншого боку, вченим гарантовано строгий відбір справді ранніх джерел, а для дослідників пізнього середньовіччя – вивчення творчих можливостей літописців та укладачів хронографічних пам'яток.

The campaign of Rus' against Constantinople in 941 was reflected in several sources. In particular, the Primary Chronicle put it under right 6449/941 year while the Novgorod First Chronicle of the Younger Recension along with several compilations of the Chronograph for the Great Narration's circle placed the event under 6428/920. The prominent scholar A. Shakhmatov offered explanation for such different dating, creating a theory where both chronicle have a common core influenced by the earliest Chronograph. In his concept the Primary Chronicle in fact is not the "Primary" chronicle but is secondary after the Novgorod Chronicle. Textual analysis is complicated because all accounts are based on George Hamartolos's text and sometimes versions differ one from another in the smallest detail. However, a comprehensive comparison of all data allows us to reconstruct the interrelations of these writings. It turns out that the compiler of the Novgorod First Chronicle produced contamination from fragments of the Chronograph for the Great Narration and borrowings from Primary Chronicle itself, i.e. the Novgorod chronicle was created later than both of its sources.

Keywords: Rus', medieval chronicles, the Primary Chronicle, textual criticism, medieval history.

